

В. І. Торкатюк,* А. І. Кубах,** М. М. Добкін,***
Н. В. Бібік,**** Ю. Б. Чувикіна,***** Н. А. Олейнікова*****

ПІДСУМКИ ТА НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЇЇ РОЗВИТКУ

Актуальність даної роботи обумовлена тим, що, не зважаючи на п'ятнадцять років незалежності, Україна все ще переживає часи трансформаційних перетворень. Наприкінці 80-х початку 90-х років минулого століття на карті світу з'явилися нові незалежні країни — колишні члени Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Однак, разом із незалежністю, країни зіштовхнулися з рядом економічних проблем, пов'язаних зі зниженням ВВП, зменшенням середньомісячної заробітної плати, ростом курсу іноземних валют, девальвацією, браком інвестиційних ресурсів, нерозвинутістю інститутів ринкової економіки та її соціально-політичного, науково-освітнього й міжнародного довілля, спадом виробництва та ін. Не була винятком і Україна. Так, тільки у перші чотири роки після проголошення незалежності економіка країни зазнала негативних наслідків, що відчули на собі всі громадяни (табл. 1)¹.

Проблемам перехідного періоду та трансформаційним процесам країни колишніх членів СРСР присвячене дослідження вчених Міжнародного банку², Європейського банку реконструкції та розвитку, А. Алексєєва, Ю. Архангельського³, Ю. М. Бажала⁴, В. Бесєдіна⁵, А. Гальчинського⁶, Я. Жаліло⁷, В. Геєця, А. Кінаха, В. Семиноженка, В. Ющенко, В. Лисицького⁸ та інших.

Важливим є встановлення сучасного економічного стану країни та умов подолання кризових явищ сьогодення, **що є метою цієї статті**.

Для досягнення поставленої мети необхідно виходити з того постулату, що Україна завершила перший, найскладніший етап політичних та економічних трансформацій. Створено засади політичної демократії, сформульовано інститути

© Торкатюк В. І., Кубах А. І., Добкін М. М., Бібік Н. В., Чувикіна Ю. Б., Олейнікова Н. А., 2007

* *завідувач кафедри економіки будівництва Харківської національної академії міського господарства, доктор технічних наук, професор*

** *завідувач кафедри правознавства Харківської національної академії міського господарства, кандидат економічних наук, професор*

*** *здобувач кафедри економіки будівництва Харківської національної академії міського господарства*

**** *аспірант Харківської національної академії міського господарства*

***** *аспірант Харківської національної академії міського господарства*

***** *аспірант Харківської національної академії міського господарства*

¹ Філіпченко А. С., Вргун В. А., Бураківський І. В., Сікора В. Д., Рогач О. І. Економіка зарубіжних країн: Підручник / А. С. Філіпченко (ред.). — К.: Либідь, 1996. — 416 с.

² Безпека економічної трансформації: Матеріали круглого столу. — К., 2000. — 216 с.

³ Алексєєв А., Архангельський А. Складові економічного реформування в Україні // Економіка України. — 1999. — № 10.

⁴ Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін. — К.: Заповіт, 1996. — 162 с.

⁵ Бесєдін В. Створення, становлення і трансформування системи планування в Україні // Економіка України. — 2002. — № 5.

⁶ Гальчинський А. Складним шляхом реформ: деякі підсумки і перспективи // Економіка України. — 1999. — № 6.

⁷ Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави у нестабільних ринкових економічних системах // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/jalilo/index.htm>.

⁸ Ющенко В., Лисицький В. Гроші: розвиток попиту та пропозицій в Україні. — К.: Скарби, 1998. — 228 с.

Таблиця 1.

Основні показники фінансово-матеріального стану та добробуту України⁹

Показник	Роки			
	1990	1991	1992	1993
Індекс споживчих цін	109	222,36	6004	276184
Валютний курс ¹⁰	0,585	1,74	198	9764
Валютний курс, реальний	85,2	124,2	523,5	561,2
Середньомісячна заробітна плата ¹¹	427,4	273,6	32,6	16,4

ринкової економіки, розпочато розбудову громадянського суспільства та комплексу інтеграцій до глобальних систем міжнародної взаємодії¹².

З проголошенням незалежності колишні країни Радянського Союзу взяли курс та трансформаційні перебудови економіки країн. На той час у поняття трансформаційні зміни вкладали лише скасування державою планового керівництва економікою і впровадження нових правил економічної поведінки¹³. Вважалося, що такі зміни дозволять зробити швидкий та якісний стрибок від попередньої планової економіки до ринкової, де вільні конкурентні ціни й приватна власність визначатимуть поведінку підприємств, людей як виробників і споживачів. Але все склалось значно гірше — виник трансформаційний спад.

Неокласичне пояснення трансформаційного спаду, як показали дослідження¹⁴, це зміни пов'язані з факторами пропозицій, неспроможністю економіки впоратися з потрібним переміщенням ресурсів із одних галузей та регіонів до інших через нерозривність, недостатню гнучкість ринкових структур, що народжуються через недосконалу конкуренцію, бар'єри на шляху просування праці та капіталу.

Зниження виробництва в неконкурентноспроможних галузях (що стають неконкурентноспроможними за нових співвідношень цін) у той же час не супроводжується піднесенням виробництва в конкурентноспроможних, оскільки є неефективними банки, ринки житла та землі, неадекватно забезпечені права власників та кредитів, затрудняють переливання ресурсів з одних сфер до інших. Таке структурне пояснення трансформаційного складу є найменшим знаменником для всіх досліджень перехідних процесів. Більшість економістів, включно з Кейнсіанцями погоджуються з тим, що падіння виробництва в перехідний трансформаційний період обумовлене факторами пропозиції (структурною перебудовою). Відміни ж серед шкіл пов'язані з акцентами, а саме з різною оцінкою внеску факторів пропозиції та факторів попиту в падінні виробництва.

Ще один напрямок дослідження трансформаційного спаду в політичній економії трансформації — коливання динаміки виробництва за радикальних (шокотерапія) та поступових (градуалізм) реформ. Для прибічників шокотерапії основоположний висновок — підвищення витрат структурної перебудови відповідно до зниження швидкості реформ (вгнута крива витрат, що припускає:

⁹ Джерело: Філіпченко А. С., Вргун В. А., Бураківський І. В., Сікора В. Д., Рогач О. І. Економіка зарубіжних країн: Підручник / А. С. Філіпченко (ред.). — К.: Либідь, 1996.

¹⁰ до дол. США.

¹¹ в дол. США.

¹² Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. — К.: Знання України, 2002. — 336 с.

¹³ Філіпченко А. С., Вргун В. А., Бураківський І. В., Сікора В. Д., Рогач О. І. Вказ. праця.

¹⁴ Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. — К.: Знання України, 2002. — 336 с.

кілька часткових реформ обходяться дорожче, враховуючи падіння виробництва, аніж одна — масштабна реформа, що є еквівалентною сумі дрібних). Деякі моделі припускають навіть можливість більшого падіння виробництва в середньотерміновій перспективі — тож, шокотерапія зрештою виявляється більш вигідною.

Як варіант теорії, на основі якої є можливим пояснення всіх без винятку факторів, можуть бути використані надбання російських економістів¹⁵, які пояснюють причини трансформаційного складу через диспропорції у структурі економіки, а також у зовнішній торгівлі, що успадковані від планової економіки і зменшують ефективність виробництва. Ліквідація цих диспропорцій вимагає перерозподілу ресурсів — праці та капіталу — між підприємствами, галузями та регіонами і на початковому етапі поєднується з падінням виробництва, хоча, врешті — решт, повинна привести до підвищення ефективності. Стосовно витрат реформ — ніяких спеціальних припущень не робиться (вважається, що за пересічного випадку вони ніяк не пов'язані зі швидкістю реформ), щоб показати — існують важливі фактори, що перебивають вплив темпів лібералізації.

До факторів, які визначають ступінь реформації економічної структури, тож і глибину трансформаційного спаду, у межах даного підходу належить:

- рівень воєнних витрат;
- галузеві диспропорції;
- диспропорції в зовнішній торгівлі;
- інші диспропорції.

Більш детальна характеристика цих факторів викладена в роботі¹⁶.

Треба визначити, що на початку трансформаційних реформ у постсоціалістичних країнах майже не існувало науково обґрунтованих і водночас адаптованих до наших умов моделей (не кажучи вже про відпрацьовані механізми переходу від адміністративно-командної економіки до ринкової) теоретичного осмислення та рецептів управління перехідними процесами.

Подолання поточних проблем у 90-х роках в Україні було вирішено шляхом впровадження політики на принципах ліберальної моделі економічного розвитку. Акцент робився на тому, що лише жорстка монетарна політика може забезпечити швидке подолання інфляції та одночасне поглиблення ринкових реформ.

Однак схема “низька інфляція — зростання виробництва” не тільки не спрацювала, а й дала негативний ефект. Це виявилось у кризовому стані економіки, спотворенні товарно-грошових відносин, загостренні кризи платежів, бартеризації економіки, знищенні вітчизняного виробника. В 1990-1999 роках економіка України зазнала величезних сукупних втрат, відбулися негативні структурні деформації: надмірно зросла частка сировинних і переробних галузей. Це не тільки не відповідало національним інтересам країни, а й робило її залежною від інших країн і не лише за великою номенклатурою товарів і послуг, а головне у сфері науково-технічних досліджень і розробок¹⁷.

Від початку впровадження реформ в країні розуміння і ставлення до поняття “трансформаційної економіки” дещо змінилося.

На відміну від перших стверджень, у сучасних умовах процес трансформації характеризується розвитком приватного сектора економіки, зміною ролі держави

¹⁵ Проблемы сохранения научного и научно-технического потенциала России, обеспечения технологической безопасности страны // Федеральное Собрание РФ. Аналитический центр аппарата Совета Федерации. — М., 1997. — № 1. — С. 4-96; Технологические инновации в России / ЦИСН. — М., 1997. — 207 с.

¹⁶ Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. — К.: Знання України, 2002. — 336 с.

¹⁷ Перехідна економіка: Підручник / За ред. В. М. Геєця. — К.: Вища школа, 2003. — 591 с.

шляхом створенням нових необхідних державних установ та підтримкою приватних підприємств, ринків та незалежних фінансових установ¹⁸.

Відповідно до Олега Гаврилишина та Томаса Вольфа (Міжнародний валютний фонд) трансформація в більш широкому сенсі це:

- лібералізація економічної діяльності, цін, та ринкових операцій, разом з перерозподілом ресурсів з метою їх найбільш ефективного використання;
- розвиток непрямих, ринково-орієнтованих інструментів для макроекономічної стабілізації;
- досягнення ефективного управління підприємством та економічної ефективності, як правило, шляхом приватизації;
- накладення твердих бюджетних обмежень, які забезпечують стимули покращення ефективності;
- встановлення інституціональні та легальні рамки для захисту права власності, верховенство права, й прозорі умови входження на ринок¹⁹.

Трансформаційні процеси супроводжуються зміною суспільного ладу. Вони є наслідком накопичення властивих старій системі антагоністичних суперечностей або відбуваються безпосередньо під впливом інших країн, потужніших в економіко-політичному плані. Таким чином, виникає стан нестабільності через суперечність між елементами нової економічної системи та неминучими залишками старої. Під нестабільною економічною системою у даному дослідженні слід розуміти таку, що знаходиться у стані нерівноваги внаслідок екзогенних чинників для цієї системи²⁰.

Основою нестабільних економічних систем другої половини ХХ ст. стали ринкові відносини як найуніверсальніша форма регулювання взаємовідносин економічних суб'єктів.

Із проголошенням незалежності України був взятий курс на встановлення ринкової економіки однак, як вже зазначалося вище, досягти швидко заданого курсу не вдалося. На заваді до встановлення України як країни з ринкової економікою стала відсутність виваженої та пристосованої до динамічних змін у світі економічної стратегії. Остання ж становить комплексний план, спрямований на досягнення довготермінової мети, що включає напрями, завдання та пріоритети економічного розвитку суб'єкта і комплекс відповідних заходів, дій та рішень²¹.

Стратегічні завдання являють собою конкретні цілі на довготерміновий період, що реалізують стратегічні напрями та виходять з характеристик об'єкта стратегії. Об'єктом стратегії є визначається сферою дії суб'єкта і виступає частиною соціально-економічної системи чи системою в цілому, суб'єктом може виступати будь-який владний суб'єкт, що впливає на процеси власного відтворення завдяки своєму місцю в інституційній системі, розробляє і здійснює власну стратегію.

Відповідно до А. Я. Жаліла²² "нестабільній економічній системі властиві насамперед динамізм стратегічної мети, ступінчастість у її постановці. Стратегічна мета держави на першому етапі — це побудова або відбудова ефективною економічної системи. На другому — забезпечення її тривкого прогресу. Оскільки відповідно до цих етапів змінюється стан об'єкта та суб'єктів економічної стратегії,

¹⁸ Falke, Mike. Community Interests: An Insolvency Objective in Transition Economies?, No. 01/02, Frankfurter Institut fur Transformationsstudien.

¹⁹ Havrylyshyn, Oleh; Wolf, Thomas. Determinants of Growth in Transition Countries // Finance & Development Magazine. — June 1999. — Volume 36. — Number 2 by the IMF.

²⁰ Жаліло Я. А. Економічна стратегія держави у нестабільних ринкових економічних системах // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/jalilo/index.htm>.

²¹ Там само.

²² Там само.

значні зміни відбуваються й у напрямках та завданнях економічної стратегії. Очевидно, що між елементами стратегії існує тісний взаємозв'язок, можливе їхнє переплетення чи певний збіг. Отже, важливою характеристикою є гнучкість елементів стратегії, що необхідна для їхнього пристосування до особливостей як об'єкта, так і суб'єкта стратегії. Економічні стратегії первинних економічних суб'єктів — підприємств є, на думку автора, визначальними у формуванні економічної стратегії держави. Адже вони, власне, складають її об'єкт, а самі підприємства — це первинні ланки будь-якої економічної системи, джерело її функціонування і розвитку”.

Метою державної економічної стратегії має бути встановлення всебічного розвитку соціально-економічної системи та досягнення соціально-економічної стабільності, максимального добробуту суспільства.

На жаль, на даний час в Україні відсутня подібна стратегія. Соціально-економічні показники розвитку країни також свідчать про нестабільність розвитку країни.

Індекси соціально-економічних показників України протягом 2001-2006 років представлені на рис. 1.

Орієнтиром державної стратегії має виступати суспільний інтерес, суть якого полягає у тривкому і збалансованому суспільному прогресі. Цей інтерес визначається через проекцію геометричної суми векторів індивідуальних і колективних інтересів на вектор часу.

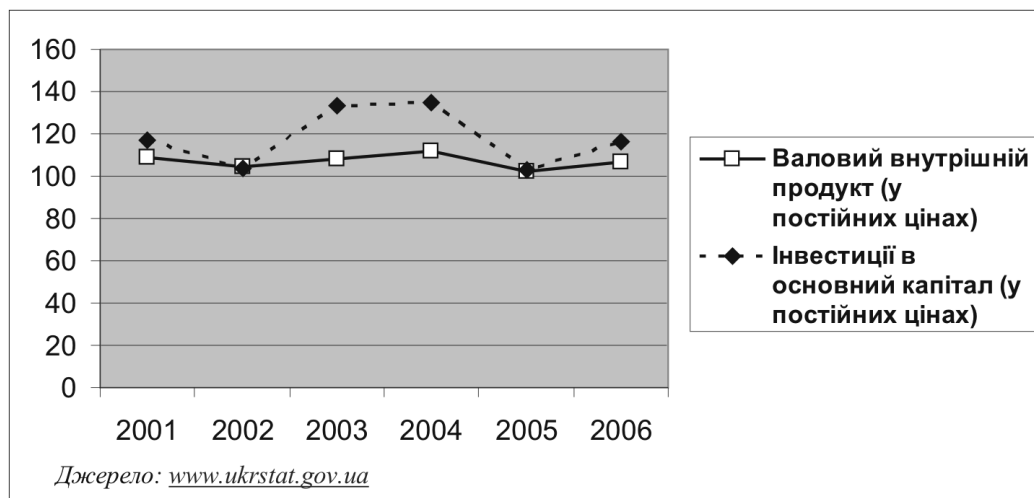

Рис. 1. Індекси соціально-економічних показників України

Таким чином, напрямами державної економічної стратегії у нестабільній економічній системі є забезпечення середовища координації інтересів, що мають різне спрямування, вирівнювання та підтримка пропорцій суспільного відтворення, формування владних структур, адекватних потребам соціально-економічної системи.

Важливо зазначити, що на досягнення мети економічної стратегії значною мірою впливають соціальна, політична, культурна, оборонна стратегії. Звідси — першочергова увага до вирішення завдань якісного змісту, виправлення допущених деформацій у трансформаційний період, уникнути яких в умовах глибокої тривалої економічної кризи було неможливо.

Ключовими моментами пострасформаційної політики, спрямованої на вирішення завдань зростання економічного потенціалу України мають бути:

по-перше, запровадження цілісної системи заходів, пов'язаних з відчутним поглибленням лібералізації всіх сфер економічної діяльності, формування ефективного конкурентного середовища, рішучим подоланням монополізму виправленням глибоких деформацій економічної структури;

по-друге, виправлення нинішніх деформацій у відносинах власності, забезпечення політичної підтримки та надійності захисту прав приватної власності, інтересів ділових партнерів, інвесторів та кредиторів;

по-третє, новий етап реформ та інших трансформаційних процесів суттєво ускладнюється тим, що, крім розв'язання проблеми сучасної лібералізації вже створені ринкові інфраструктури, необхідно перебороти відставання в технологічній сфері і, насамперед, розблокувати перехід до інноваційної моделі економічного зростання, розвитку високих технологій, у тому числі й інформаційних;

по-четверте, маємо необмежені можливості й у питаннях розвитку сільськогосподарського виробництва перетворення агропромислового комплексу в високоефективний експортоспроможний сектор економіки;

по-п'яте, найважливішими пріоритетами соціальної політики мають стати: відчутне обмеження бідності й одночасне здійснення активної державної політики доходів, метою якої є найшвидше подолання існуючого нині штучного заниження вартості робочої сили²³, підвищення її конкурентоспроможності та купівельної спроможності громадян. Необхідно проводити пенсійну реформу на рівні сучасних світових стандартів, а це можливо лише в контексті розв'язання попередньої проблеми²⁴ — відчутного зростання заробітної плати та реальних доходів населення;

по-шосте, має залишитися максимально жорсткою грошова та бюджетна політика²⁵. Держава поки що немає і найближчим часом не матиме достатніх фінансових ресурсів для вирішення в повному обсязі накопичених за роки економічної кризи проблем, у тому числі й у соціальній сфері. Для цього потрібен час інфляційного шляху фінансування соціальних програм ніхто не допустить²⁶, а це означає, що вирішення начальних проблем економічного та соціального розвитку можна лише думаючи і поступово²⁷.

Такими є ключові моменти, на базі яких можна зневілювати наслідки трансформаційних процесів в Україні і рухатися вперед до Європейських структур²⁸.

²³ Ачкасов А. Є. Стратегія і регулювання зайнятості населення України. Теорія і практика. — Житомир, 2002. — 512 с.

²⁴ Там само.

²⁵ Ющенко В., Лисицький В. Гроші: розвиток попиту та пропозицій в Україні. — К.: Скарби, 1998. — 228 с.

²⁶ Там само.

²⁷ Торкатюк В. И., Данильченко Е. П., Кузнецов А. И., Дмитрук И. А., Бутенко Т. Е., Канышев Г. А., Вышетравская А. С., Гурина И. В., Бутник Д. В. Повышение эффективности экономических параметров хозяйственной стабильности Украины — основа присоединения ее к всемирной торговой организации // Коммунальное хозяйство городов: Научно-техн. сб. — Выпуск 73. — К.: Техніка, 2006. — С. 330-351.

²⁸ Там само; Гальчинський А. Вказ. праця.